

Migracija kao način života

SANJA KLEMPIĆ BOGADI I SONJA PODGORELEC

Ista sudba

S otoka na otok
ne možeš skočiti
ražet forcon voge
moraš prebroditi.
Ka baciš barbetu
i ćapaš se kraja
vidiš da bodule
ista sudba spaja.
(Cukrov, 2009)

UVOD

Otoci su posebni, drugačiji, zanimljivi i na pučini i kad je kopno posve blizu. Oni s kojih se do kopna može stići ujutro i vratiti se navečer otvaraju i posebna pitanja, prije svega o ljudima koji tamo žive. Tko čini i kako žive suvremene otočne zajednice hrvatskog otočja? Što utječe na promjenu broja stanovnika, koji se u nekim primjerima mijenja dramatično? Što prevladava u svakodnevici otočnih naselja? Koje su temeljne vrijednosti života na otoku i kako ih procjenjuju stanovnici?

Odgovori se mogu dobiti pregledom temeljnih demografskih i socioekonomskih procesa koji utječu na veličinu, strukturu i način života hrvatskih otočnih zajednica. Njihov razvoj, stagnaciju ili smanjenje dijelom je odredio geoprometni položaj i udaljenost¹ otoka od središta na kopnu kojem gravitiraju. Blizina kopna oduvijek je bila značajan čimbenik u formiranju njihove otočnosti.

¹ Bez obzira na to što hrvatski otoci u cjelini pripadaju skupini priobalnih otoka, znanstvenici analitičari demografskog, gospodarskog i ukupnog društvenog razvoja razlikuju ih prema udaljenosti od kopna i položaju i dijele ih na priobalne i vanjske (Nejašmić, 1991, 2003) ili priobalne, kanalske i pučinske (Friganović, 2001; Klempić i Lajić, 2005).

DEMOGRAFSKA SLIKA HRVATSKIH OTOKA

Stalna seljenja, a time i izloženost različitim izvanotočnim utjecajima snažan su kontrapunkt izoliranosti koja određuje svakodnevicu stanovništva u ograničenom prostoru otoka s ograničenim prirodnim resursima i socijalnim kapitalom.

Od početka naseljavanja do danas, otoci Jadrana prostor su različitih migracijskih kretanja. Do druge polovine 19. stoljeća smjer seljenja bio je uglavnom s kopna na otoke, nakon čega započinju sve brojnije migracije s otoka na kopno. Hrvatski se otoci stoga danas percipiraju kao emigracijska i depopulacijska područja.

Rast stanovništva u razdoblju 1857. – 1921.

Prvi tzv. suvremeni popis stanovništva, proveden 1857., zabilježio je 118 107 stanovnika na otocima (Tablica 1). Gospodarski prosperitet nastao prvenstveno uzgojem vinove loze te proizvodnjom i prodajom vina utjecao je na društvene odnose i porast životnog standarda otočnih kućanstava. Sadnja novih vinograda i veća proizvodnja vina donijela je i veće prihode koje povećavaju i doznake koje je slala otočna dijaspora. Nakon dugih stoljeća kolonata u Dalmaciji, koji je ukidan postupno od 1919., da bi konačno bio ukinut 1930.-1931., a ponegdje tek 1946., otočani uspijevaju barem djelomično promijeniti vlasničke odnose nad zemljom. Koloni otkupljuju zemlju od veleposjednika što počinje povoljno utjecati na demografske procese. Broj otočana kontinuirano raste prvenstveno kao rezultat visokog prirodnog prirasta, ali i doseljavanja (Lajić, 1992). Najveći porast zabilježen je između 1880. i 1890., nakon čega se rast usporava zbog emigracije.

Počeci snažnijeg iseljavanja rezultat su krize u poljoprivredi. Po zlu zapamćene vinska klauzula² i filoksera prouzročile su velike ekonomske teškoće s obzirom na to da je do tog razdoblja nekad raznovrsno otočno gospodarstvo postalo gotovo monokulturno te je u velikoj mjeri počivalo na uzgoju vinove loze i proizvodnji vina. Propast vinogradarstva kao temeljne gospodarske grane ostavila je za sobom viškove radne snage koja nije nalazila posla u drugim, slabo razvijenim granama. Agrarna prenaseljenost, seljački dugovi koji rastu prvenstveno zbog otkupa zemlje te propast jedrenjaka na kojima su plovili brojni otočani glavni su potisni čimbenici iseljavanja (Lajić, 1989, Nejašmić, 1991; Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). Iseljavanje započeto potkraj 19. stoljeća, početkom 20. stoljeća prerasta u masovnu emigraciju s otoka, najviše u SAD, Čile, Argentinu, Australiju i Novi Zeland, a trajno je obilježilo demografski, ali i društveno-gospodarski razvoj otoka. Ipak, visoki prirodni prirast, u prvom redu zbog visokog nataliteta, uspio je u početku nadomjestiti iseljene otočane i one poginule u I. svjetskom

² Odredba trgovačkog ugovora između Austro-Ugarske, u čijem su sastavu tada bili hrvatski otoci, i Italije iz 1891., kojom se omogućuje povoljna prodaja jeftinijih talijanskih vina u Austro-Ugarskoj. Vina s hrvatskih otoka tako su izgubila tržište unutar monarhije. Više o tome vidi u poglavljima o zadarskom urboarhipelagu, otočnoj razvojnoj politici i otoku Susku.

ratu, pa ukupno otočno stanovništvo raste i u prvim desetljećima 20. stoljeća. Tako je 1921. zabilježena najveća naseljenost na hrvatskim otocima, 174 994 stanovnika.

Depopulacija, koju donekle prikrivaju podatci o brojnosti otočana 1921., započela je već početkom 20. stoljeća na većim dalmatinskim otocima (Brač, Hvar, Šolta) uglavnom zbog pojačanog iseljavanja u inozemstvo. Mali otoci počeli su značajno gubiti stanovništvo tek uoči I. svjetskog rata (Lajić, 1992: 98). Vijesti o dobroj zaradi u inozemstvu potaknule su otočane, uglavnom muškarce, na privremeni odlazak koji se vrlo često odužio i pretvorio u trajni. Žene su ostajale na otoku s djecom i ostarjelim roditeljima, vodile su kućanstvo, odgajale djecu, radile u vrtu i na polju, bavile se ribarstvom, inače tradicionalnim muškim zanimanjem. To se nastavilo i nakon II. svjetskog rata. Starija ispitanica prisjeća se: „Žena sama doma i radila, a muž navigava, a ona u Kaprij. Sve je radila, 'eli. Prije smo i radili sve, kopali. Žene su ribarile, više nego muški, je više, više.” (Ž, 91, Kaprije, 2011)

Brojno iseljavanje mahom mlađih muškaraca, bez obzira na njihov bračni status, znatno je utjecalo na zasnivanje novih obitelji na otoku, posljedično i na rodnost i kasnija intenzivnija iseljavanja mladih otočanki zbog udaje za neotočane (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013).

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika hrvatskih otoka 1857. – 2021.

1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.
118.378	128.992	139.870	154.837	168.240	174.579
1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
174.994	167.074	152.962	151.060	140.218	127.814
1981.	1991.	2001.	2011.	2021.	
113.299	124.296	122.418	124.955	120.437	

Izvor: Autorski izračun prema podacima *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.*, DZS, Zagreb, CD ROM; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001.*, DZS, Zagreb, CD ROM; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.*, DZS, Zagreb, www.dzs.hr; *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021.*, DZS, Zagreb, https://podaci.dzs.hr/media/rqybclnx/popis_2021-stanovnistvo_po_naseljima.xlsx.

Depopulacija 1921. – 1991.

Tijekom sedamdesetak godina ovog razdoblja kriza je pogađala razne gospodarske grane na otocima: ribarstvo i preradu ribe, uzgoj maslina, smokava i nekih vrsta povrća, sitno stočarstvo, brodogradnju i pomorstvo. Od 1921. do 1948. otočno stanovništvo opada zbog iseljavanja uzrokovanih gospodarskim krizama, ali i gubitcima u II. svjetskom ratu. Iseljavanje se nastavlja u prekomorske zemlje, ali otočani sve više odlaze i u zapadnoeuropske zemlje te u gradove na hrvatskoj obali. Prisjećajući se smanjivanja otočnih zajednica u posljednjih šezdesetak godina, ispitanici i na kvarnerskim i na dalmatinskim otocima govore slično: „...Silba je onda brojila oko tisuću i sto stanovnika,

a sada ih ima 240. Sve se iselilo – Rijeka, Pula, Zagreb i Zadar.” (M, 78, Silba, 2008). „U Nerezinama je u vrijeme moga djetinjstva bio liječnik, zubar i sve. Nerezine su brojile prije početka II. svjetskog rata oko 2000 duša. Danas ima 380, 400 možda. I to kao sad je još dobro. Sveti Jakov je isto imao jedno 300-400 duša, a danas ima ispod 100.” (Ž, 69, Lošinj, 2007). „Nekada nas je bilo dvije tisuće, a danas dvjesto staraca. Svi dobili stanove u Šibeniku i ostali.” (M, 91, Zlarin, 2011).

Nakon II. svjetskog rata otoci su se konačno našli u Hrvatskoj, jednoj od šest republika Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Nakon potpisa Ugovora o miru s Italijom 1947. godine počinju masovnija iseljavanja³ iz Istre, Rijeke i s otoka te iz dijelova Dalmacije koji su do tada bili u sastavu Italije, a nad kojima je uspostavljen suverenitet FNRJ. Jedna se ispitanica sjeća: „Malo ima ljudi, puno ih je otišlo. Sjećam se ko da je danas, 10. srpnja 1950., imala sam dvanaest godina, cijeli dan sam plakala jer je cijelo moje društvo iz Svetog Jakova otišlo. Bilo je baš iz Svetog Jakova otišlo jedno šest-sedam obitelji s djecom. Prijatelji su mi svi otišli u Italiju. I ostali su živjeti. Dođu danas neki ljetovati, dođu i njihova djeca. Neki su i prodali kuće, a neki nisu. A poslije je nešto išlo i u Ameriku.” (Ž, 69, Lošinj, 2007). Proglašeno je socijalističko uređenje i uvedena planska privreda. Posve nove okolnosti nisu zaustavile iseljavanje s otoka, promijenile su se samo destinacije. Sada se odlazi uglavnom u obalne centre koji se ubrzano industrijaliziraju i u nešto manjoj mjeri u Zagreb i druge dijelove Hrvatske. U prvim desetljećima nove države nije bilo lako izići iz zemlje legalno, pa se u inozemstvo manje odlazilo. U ovom razdoblju gospodarski razvoj priobalja koncentrirana se u većim hrvatskim obalnim gradovima. Pula, Rijeka, Zadar, Šibenik, Split i Dubrovnik postaju centri razvoja na obali. U njima se, osim u Dubrovniku, smještaju različiti industrijski pogoni, a u svima se razvija promet i trgovina, ubrzano se grade stanovi što sve zajedno privlači stanovništvo iz okolice, pa tako i s otoka koji su im oduvijek gravitirali. Otočni prostor i dalje je prostorna i gospodarska periferija bez značajnijih financijskih ulaganja i gospodarskih planova, što potiče daljnje iseljavanje. Udio otočnih investicija u nekadašnjem društvenom sektoru gospodarstva Hrvatske 70-ih godina 20. stoljeća iznosio je 2-3 %, 80-ih 4-5 %, a potkraj 80-ih i u 90-ima oko 2 % (Nacionalni program razvitka otoka, 1997: 552–553).

Zbog gospodarske nerazvijenosti otoka otočani se masovno zapošljavaju u industriji u obližnjim gradovima na kopnu i u početku dnevno putuju na posao. Zbog loše prometne povezanosti koja je otežavala dnevni odlazak na rad i povratak na otok, mnogi se trajno iseljavaju. Odluka o odlasku bila je potpomognuta i stambenom politikom koja je omogućavala dobivanje i trajno korištenje stana u društvenom vlasništvu u gradu. Pravo korištenja bilo je i nasljedno. Država je utjecala na iseljavanje i posredno. Makroekonomska politika poticanja i koncentracije industrijske proizvodnje u gra-

³ Iseljenicima je davana mogućnost izbora između dvaju državljanstava. Uglavnom su se opredjeljivali (optirali) za talijansko, pa su nazvani optantima.

dovima zanemarivala je regionalni, a pogotovo otočni razvoj i uglavnom ostavljala po strani ulaganja u otočni stambeni fond i prometne veze otoka i kopna koje bi omogućile dnevnu cirkulaciju stanovništva. „U svim etapama društveno-gospodarskog razvoja poslije Drugoga svjetskog rata, otoci su bili na rubu zanimanja društva, pa se može utvrditi da je proces depopulacije potenciran nebrigom bivše države za vrednovanje otočnih resursa i njihovih razvojnih mogućnosti, što je uzrokovalo daljnju disproporciju uvjeta života na otocima i na kopnu” (Lajić, 1997: 23). Razdoblja najjačeg gospodarskog i demografskog rasta obalnih gradova 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća ujedno su i razdoblja najjače depopulacije hrvatskih otoka. Dugotrajna emigracija uglavnom mlađeg stanovništva fertile dobi na otocima je izazvala negativnu prirodnu promjenu koja je uz negativni migracijski saldo dodatno doprinijela smanjenju otočnog stanovništva.

U takvim uvjetima do tada glavna otočna grana gospodarstva, poljoprivreda, nije se mogla razvijati. Već 60-ih godina 20. stoljeća počinju ju odmjenjivati produktivniji sektori. Na velikim otocima to je u početku industrija, a kasnije i turizam, dok se na manjima razvija isključivo turizam (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). S obzirom na strukturu stanovništva, turizam se počinje razvijati kada se najveći dio mladih već odselio s otoka. U takvim uvjetima turizam je značajno ojačao otočno gospodarstvo i potakao izgradnju komunalne infrastrukture, hotela i kampova, na većim otocima i uređenje plaža. Demografski učinci su, međutim, izostali. Suprotno očekivanjima, na većini otoka turizam nije potakao i demografsku stabilizaciju.⁴

Suvremeno razdoblje 1991. – 2021.

Otoci gube stanovništvo sve do 90-ih godina 20. stoljeća. Popisom iz 1991. nakon 70 godina zabilježen je porast broja stanovnika. Početkom 90-ih mijenja se društveno i političko uređenje, Hrvatska iz federalne prerasta u samostalnu državu. Ministarstvo nadležno za razvitak i obnovu, koje se trebalo brinuti i o razvoju otoka, 1995. godine osniva Vijeće za demografski razvitak i Vijeće za razvitak otoka. Godine 1997. izrađen je Nacionalni program razvitka otoka, a 1999. donesen je Zakon o otocima. Sve zajedno dovelo je do nešto većih državnih ulaganja u prometnu infrastrukturu i u samu prometnu djelatnost, ali ne i u obogaćivanje strukture otočnog gospodarstva koje se u to vrijeme već okretalo turizmu. Nepromijenjena politika rezultirala je nepromijenjenom strukturom otočnog gospodarstva i dominacijom turističke djelatnosti koja je zbog rastuće potražnje i visoke profitabilnosti rasla i bez poticaja. Kvaliteta turističke ponude – smještaja i usluga – pritom se značajno razlikuje od otoka do otoka. Općenito, gospodarski razvoj nije usmjeravan, a prostorni razvoj se i prečesto otima kontroli. Posljednjih 25 godina masovna izgradnja kuća za odmor i apartmana, vrlo često i bez građevinskih dozvola, značajno je devastirala otočnu obalu.

⁴ U razdoblju 1962. – 1971. prirodna je promjena iznosila 43, 1972. – 1981. 2026, dok je migracijski saldo za razdoblje 1961. – 1971. -12 209, 1971. – 1981. -10 769 (Lajić, 1997).

S druge strane, podatci popisa stanovništva 1991. pokazali su rast otočnog stanovništva. Godine 2001. zabilježeno je smanjenje,⁵ a 2011. ponovo rast. Razlog demografskog rasta uz sporadično doseljavanje na veće otoke je i u samom popisivanju stanovništva koje samo dio godine živi na otocima, najčešće u proljetnim i ljetnim mjesecima. To su većinom odseljeni otočani i vlasnici kuća za odmor koji se zbog različitih beneficija formalno prijavljuju kao otočani što statistički povećava ukupan broj stanovnika. Istraživanje na šibenskim otocima pokazalo je da su i do 30 % stalno prijavljenih na otočnim adresama ustvari samo povremeni stanovnici otoka (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). Stambeni objekt u kojem je netko prijavljen nije se, naime, smatrao vikendicom na koju je razrezan porez, već kućom za stalno stanovanje za koju se nije plaćalo ništa. Usto se steče pravo na besplatan ili povlašten brodski prijevoz i sl. Fiktivno prijavljivanje prebivališta dijela stanovnika stvara nerealnu demografsku sliku otoka.⁶ S obzirom na to da je prirodno kretanje i dalje negativno, moglo bi se zaključiti da je demografski rast rezultat većeg useljavanja nego iseljavanja i da su otoci atraktivna imigracijska odredišta.⁷ Tome, međutim, nije tako: „...da je situacija stvarno takva, mnogobrojni otočni problemi ne bi postojali, a sve naglašenija briga o otocima, pa čak i Zakon o otocima, ne bi trebalo donositi s osnovnim ciljem spriječavanja daljnje otočne depopulacije, pa čak i izumiranje stanovništva” (Klempić i Lajić, 2005: 341).

Usprkos statističkim pokazateljima koji su pokazivali pozitivna demografska kretanja, nastavila se depopulacija malih otoka koji su i dalje prostor emigracije. U usporedbi s većim otocima, mali su u znatno nepovoljnijoj gospodarskoj situaciji. Premalo stalnih radnih mjesta i kratka turistička sezona ne omogućavaju sigurno zaposlenje za stanovništvo radnoaktivne dobi, što mlade i dalje potiče na iseljavanje. Odgojnih i obrazovnih institucija je usto sve manje,⁸ a provođenje dječjeg slobodnog vremena nije organizirano, pa obitelji s djecom i srednjoškolci odlaze na školovanje u kopnena središta. To je često prethodnica trajnog iseljenja.

⁵ Analizira li se kontingent stanovništva u zemlji (prema tadašnjoj metodologiji popisa kontingent stanovništva u zemlji i stanovništva u inozemstvu vođeni su odvojeno), otoci su i 2001. bilježili porast broja stanovnika. Godine 1981. bilo je 109 194 stanovnika, 1991. 112 250, a 2001. 116 885 (Lajić i Mišetić, 2006: 59).

⁶ Popis stanovništva 1981. iskazao je na otocima 4055 osoba na privremenom radu u inozemstvu, da bi ih 1991. zabilježio čak 10 342. Budući da 80-ih godina 20. st. nije došlo do masovne emigracije u inozemstvo, očito se radi o boljem popisnom obuhvatu „inozemaca” (Lajić i Mišetić, 2013: 171). Dok su 1991. glavninu „fiktivne otočne populacije” činile osobe na radu u inozemstvu i iseljenička populacija, u popisima 2001. i 2011. u toj kategoriji prevladavaju vlasnici kuća za odmor (Lajić i Mišetić, 2013: 171).

⁷ Prirodno kretanje stanovništva otočnog prostora dovodi u sumnju vjerodostojnost statističkih popisnih podataka jer bi povećanje broja stanovnika nastalo migracijskim kretanjima trebalo polučiti barem minimalni rast nataliteta što se nije dogodilo (Lajić i Mišetić, 2013: 185).

⁸ Zatvaranje škola na otocima, uz nemogućnost dnevne cirkulacije djece školskog uzrasta u škole na kopnu zbog neadekvatne prometne povezanosti otoka, glavni je ograničavajući čimbenik ostanka mlađih obitelji na otocima, ali i doseljavanja obitelji s djecom školske dobi na otoke.

Zbog malog broja osnovaca otočnim školama stalno prijete ukidanje. Škola na otoku značajna je ne samo zbog obrazovanja nego i zbog otočne zajednice. Škola je simbol života i mogućnost opstanka otočne zajednice kako to objašnjava ispitanik: „Obožavam ga, ali moj Zlarin bi trebao imati tridesetak mladih obitelji, zaposlene, dječji vrtić, školu – da nema razlike između zimi i lita. Da se stalno živi.” (Ž, 47, Zlarin, 2011).

S druge strane, stanovništvo premoštenih otoka (izuzev Murtera) u razdoblju 1991. – 2011. značajno je raslo. Međutim, u posljednjem međupopisnom razdoblju (2011. – 2021.) Pag, Murter i Čiovo bilježe depopulaciju, a Krk i Vir minimalni porast. Premošteni otoci svakako su posebna kategorija. Ukidanje fizičke odvojenosti otoka od kopna – objektivne prostorne, gospodarske i društvene insulariziranosti – značajno utječe i na njihovu otočnost.⁹ Stalna prometna povezanost s kopnom utječe na ukupni život pojedinca i otočne zajednice. U raspravama o deinsularizaciji i čuvanju otočnosti koja se na hrvatskim otocima, ali i među znanstvenicima rasplamsava u posljednje vrijeme, mostovi se i hvale i napadaju.

Geografska udaljenost od kopna pokazala se vrlo značajnim čimbenikom demografskog razvoja. Tako su otoci najbliži kopnu i premošteni otoci imali znatno povoljnije demografske trendove (Nejašmić, 1991; Klempić i Lajić, 2005), dok je s udaljenošću od kopna slabjela otočna demografska snaga. Usto, istraživanje na zadarskim otocima potvrdilo je značajnu povezanost između stava o dužini izbivanja i udaljenosti otoka od kopna. Zadar je kopneno obalno središte kojem povijesno gravitiraju svi otoci zadarskog arhipelaga. Najbliži mu je otok Ugljan. U trenutku donošenja odluke o iseljavanju čak 62 % Ugljanaca planiralo je otići na kraće vrijeme. Emigranti s udaljenijih i slabije prometno povezanih otoka češće su odlučivali otići na dulje vrijeme. Na Dugi otok namjeravalo ih se brzo vratiti svega 20 %, a na Iž 25 % (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004).

Prema posljednjem popisu 2021. otoci ponovo bilježe depopulaciju. Naseljeno je 50 otoka s ukupno 120 437 stanovnika. Najnaseljeniji je Krk s 19 916, a najslabije naseljen Sušac s jednim stanovnikom. U razdoblju 2011. – 2021. kanalskim i pučinskim otocima koji depopuliraju već tridesetak godina pridružili su se i priobalni otoci.

MIGRACIJE

Povijest odnosa otoka i kopna u dobroj se mjeri svodi na povijest migracija. Migracije koje su nerijetko bile odgovor na rastuću ovisnost i na odnos periferije i središta redovno su otkrивale stupanj insulariziranosti stanovnika otoka. Migracije su

⁹ Koncept otočnosti razrađen je u poglavljima o otočnom rubu i upravljanju otočnim razvojem u EU-u.

neodvojivo povezane s otočnim načinom života. Želeći pokazati njihov utjecaj na strukturu suvremenih zajednica hrvatskih otoka, razradili smo tipologiju otočana s obzirom na migracijsku povijest. Izdvojili smo sedam kategorija. Djelomično se preklapaju s iskustvima stanovnika otoka uz europsku i afričku obalu u Sredozemlju i na Atlantiku (Baleari, Kanarski otoci, Malta i Cipar), opisanima u tipologiji Rusella Kinga (King, 2009: 68). Pritom smo zanemarili neke aspekte kategorizacije korištene u Kingovoj tipologiji (primjerice, financijsko stanje migranata), a razmatrali neke druge: specifičnost geografskog položaja hrvatskih otoka spram kopna, njihovu veličinu i naseljenost, razna društveno-politička uređenja tijekom povijesti, tradicijsku kulturu i ekonomsku razvijenost.

1. Prvu skupinu čine **stanovnici nemigranti**, osobe koje su rođene i cijeli život žive na otoku i same procjenjuju da nemaju¹⁰ migracijsko iskustvo. Primjerice, u istraživanju na šibenskim otocima takvo iskustvo nije imala četvrtina ispitanika (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). Istraživanje na zadarskim otocima potvrdilo je da je najčešći razlog ostanka na otoku za većinu nemigranata bila obitelj, i to podjednako roditeljska, koju nisu željeli zapustiti, i vlastita, koju su zasnovali na otoku. Neki od odgovora starijih ispitanika bili su: „Nisam poželjela nikada napustiti otok, prije ni bila moda da se ide, nego uz svoje da se živi”, ili: „Nisam nikada vidjela nešto bolje pa nisam ni poželjela otići.” (Podgorelec, 2008: 161). U znatno manjoj mjeri kao razlog trajnog ostanka na otoku ispitanici su navodili sigurnost koju pruža otočni život, način života, riješeno stambeno pitanje i posao (Podgorelec, 2010: 145).

Premda nisu migrirali, otočani iz ove skupine bili su i još uvijek su izloženi migracijskim utjecajima kroz iskustva članova obitelji ili prijatelja koji su migrirali ili pak u susretima s doseljenicima i turistima. Jedan je od mnogobrojnih primjera i obiteljsko iskustvo ispitanice s Cresa (86, Cres, 2007): „Ja sam rođena 1921. i s mamom sam živjela u Podolu. Moj tata je '24 išao u Ameriku... Živjela je u Bostonu, Philadelphiji, New Yorku. I tamo je umro.” (Ž, 86, Cres, 2007).

Odnosi s migrantima na razne načine utječu na život otočana i posredno i neposredno. Posebice stoga što su otočne zajednice male, ljudi se međusobno poznaju i blisko druže. Svakodnevno ovise jedni o drugima. Usto, razvoj turizma dodatno je otvorio otočne zajednice vanjskim utjecajima koje ne procjenjuju svi pozitivno: „A poslije su dolazili ovi strani. Onda znate kako je nama bilo. Običaji, (došljaci, op. a.) nisu mogli prihvatiti naše običaje. To je bilo teško. Domaći su otišli, a mi smo ostali. Promijenio se način života. Separiralo se. Nije već onako kako je život na selu.” (78, Cres, 2007).

¹⁰ U ovu skupinu stanovnika ubrajaju se i muškarci koji su izbivali godinu ili godinu i pol zbog služenja vojnog roka, zatim osobe koje su određeno vrijeme provele izvan otoka turistički ili zbog liječenja u zdravstvenim ustanovama na kopnu.

2. Na otocima su brojni **iseljenici povratnici**, osobe rođene na otoku koje su dio života provele izvan rodnog otoka, a onda se vratile. Istraživanja su pokazala (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004; Podgorelec i Klempić Bogadi 2013; Bara, 2013) da je u ovoj skupini najviše umirovljenika, tj. otočana koji su se na rodni otok vratili nakon odlaska u mirovinu. Sve su brojniji od kraja 90-ih godina 20. stoljeća kad su u umirovljeničku dob ušle generacije koje su s otoka odlazile 60-ih i 70-ih, u vrijeme najintenzivnijeg iseljavanja. Primjerice, većina ispitanika povratnika u istraživanju provedenom na otoku Korčuli emigrirala je u svojim ranim dvadesetim godinama, 60-ih i 80-ih godina 20. stoljeća, uglavnom u inozemstvo ili veće hrvatske gradove (Marinović Golubić, 2017: 126). Otočani povratnici na rodnom su otoku većinom imali obiteljsku kuću naslijeđenu od roditelja ili su tijekom radnih godina sagradili novu, što im je u odabranom trenutku olakšalo povratak. Mnogi od njih još su za života i rada na kopnu pripremali povratak na otok (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013).

„Emocionalna povezanost nikada nije bila prekinuta, a boravak izvan otoka ispitanici otočani često smatraju samo jednom od etapa svoga života zbog imperativa zaposlenja, vlastitog školovanja ili školovanja djece.” (Bara 2013: 213). Kao razlog za povratak po umirovljenju ispitanici često navode idealiziranu sliku života otočne zajednice. Iseljenica povratnica iz Švicarske objašnjava: „Otok je moj dom, bila sam prisiljena otići jer nije bilo posla, ali sam uvijek sanjala povratak. Povratak u ovu ljepotu, ali i surovost pejzaža, bliskost koju osjećam prema susjedima s kojima živim.” (Ž, 74, Zlarin, 2011.) Tijekom godina emigracije mnogi su otočani povratnici redovito dolazili na otok i sudjelovali u otočnim aktivnostima i, prema njihovu doživljaju, nikad nisu prestali biti dio zajednice koja im pruža osjećaj pripadanja i prihvaćenosti. Ipak, ima i onih koji su ostali razočarani promjenama u zajednici: „Ljudi su danas čudni. Promijenili su se. Mlađi te neće ni pozdraviti. Ljudi su se prije više družili i pomagali si međusobno. Život je postao drugačiji. Danas tu živi dvjesto staraca, od toga dvadeset došljaka.” (M, 77, Zlarin, 2011). Međutim, razlozi za povratak i ekonomske su prirode. Mogućnost ostvarivanja dodatnog prihoda od poljoprivrede ili turizma, uz mirovinu kao stalni prihod,¹¹ omogućava bolji životni standard na otoku. Povratak na otok tako je dio strategije migranata za višu kvalitetu života u starosti. Također, i višu kvalitetu života mlađih članova obitelji: „Živjeli smo u Šibeniku. Sin je bio podstanar. Kad smo otišli u mirovinu, ostavili smo mu stan, a mi se vratili na otok.” (M, 62, Zlarin, 2011). Tako su mnogi iseljeni otočani povratkom na otok rješavali i ključne egzistencijalne probleme – stambena pitanja svoje djece ostavljajući im stan na kopnu u kojem su živjeli (Klempić i Podgorelec, 2002; Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013; Bara, 2013).

¹¹ Za razliku od mirovina stečenih u inozemstvu, mirovine iseljenih otočana stečene radom u bivšoj državi i Hrvatskoj uglavnom su niske što svakako predstavlja dodatni razlog povratka na otok. Primjerice, prosječna starosna mirovina u Hrvatskoj u u srpnju 2025. godine iznosila je 654,63 eura (HZMO, 2025).

3. U životu otočne zajednice sudjeluju i odseljeni otočani koji na otoku ne žive stalno, ali redovito dolaze. Ovisno o udaljenosti stalnog mjesta stanovanja dolaze vikendom, praznicima, na godišnji odmor, a neki na otoku provode i više mjeseci godišnje. Ovu smo skupinu nazvali **iseljenici cirkulanti** jer redovito cirkuliraju između otoka i stalnog mjesta stanovanja. Mnogi od njih identificiraju se s rodnim otokom i smatraju se dijelom otočne zajednice, posebice oni koji gotovo svaki vikend provode na otoku. Ispitanica iseljenica objašnjava potrebu redovitih posjeta: „Kad dođem na otok, osjećam da živim punim plućima. Ne moram se s nekim dogovoriti da se nađemo. Izađem iz kuće, i odmah me netko pozdravi. Prisnost življenja k'o u komuni.” (Ž, 61, Zlarin, 2011). Primjere iseljenika koji redovito posjećuju svoj otok u jednakom broju pronalazimo na svim hrvatskim otocima, bez obzira na veličinu ili brojnost zajednice. Premda sami sebe uglavnom svrstavaju u skupinu povremenih stanovnika otoka, među njima je i dio onih koji se popisuju kao stalni stanovnici. Gotovo svi posjeduju vlastitu nekretninu na rodnom otoku, naslijeđenu ili novoizgrađenu, što im u isto vrijeme omogućava nesmetane dolaske i odlaske, a održavanje posjeda na neki način i obvezuje na redovito cirkuliranje. Dio cirkulanata dolazi zbog roditelja kojima pomažu u održavanju kućanstva i poljoprivrednih posjeda baveći se uzgojem maslina, vinove loze i sl. Neki od njih ne planiraju se vratiti na otok za stalno, ali su u kontinuiranoj vezi s otokom, otočnom kulturom i otočnim načinom života. Aktivni su sudionici različitih otočnih zbivanja, sudjeluju u otočnim feštama, radnim akcijama, kulturnim događanjima i sl.

4. **Dnevni i tjedni cirkulanti** u oba smjera osobe su koje redovito dnevno ili tjedno putuju s otoka na kopno u školu ili na posao u obalne gradove, ali i stanovnici priobalja koji zbog posla redovito dnevno putuju na neki od otoka. Dnevna cirkulacija moguća je samo s priobalnih otoka zbog češćih brodskih veza i kraćeg putovanja. S udaljenijih otoka putuje se uglavnom samo jednom tjedno. Broj dnevnih cirkulanata razlikuje se od otoka do otoka i s obzirom na njihovu veličinu i gospodarsku razvijenost. Gospodarski razvijeniji otoci, s urbanim centrom i/ili razvijenom mrežom naselja, imaju slabu dnevnu cirkulaciju između otoka i kopna, ali znatnu unutarotočnu migraciju. Dobar je primjer grad Mali Lošinj¹² koji privlači većinu dnevnih cirkulanata otoka Lošinja i premoštenog otoka Cresa (Stražičić, 1981: 260). Na malim su otocima dnevni dolasci radnika iz smjera kopna na otok rijetki. To su najčešće učiteljica, liječnik, poštar i slična zanimanja. Na većim otocima taj je oblik cirkulacije intenzivniji, posebice u vrijeme turističke sezone kad se nude brojni sezonski poslovi. Cirkulacija s otoka na kopno zbog posla i školovanja posljednjih se 50 godina kontinuirano smanjivala. Posebice je gotovo nestala s malih otoka, s kojih zbog nepovoljne dobne strukture gotovo više i nema tko dnevno odlaziti na rad ili u školu u naselja na kopnu ili na obližnjem većem otoku (Podgorelec i Klempić, 2013; Lajić, Babić i Podgorelec, 2001).

¹² Mali Lošinj najveće je naselje na hrvatskim otocima sa 5.561 stanovnikom (2021).

5. **Doseljenici ili imigranti** stanovnici su otoka koji su se doselili s drugog otoka ili kopna. Unutar ove skupine moguće je razlikovati **bračne** imigrante, **radne** imigrante i imigrante **potomke**. Većina su bračnih imigranata na hrvatskim otocima žene koje su se udale na otok ili su se sa suprugom nakon odlasku u mirovinu preselile na njegov rodni otok (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013; Marinović Golubić, 2017). Radni imigranti osobe su koje su se zbog posla doselile na otok i na njemu ostale trajno. Njihov je broj znatno veći na velikim otocima s razvijenijim gospodarstvom i većom ponudom radnih mjesta, dok su na malim otocima rijetki. Na otok se doseljavaju i imigranti potomci, djeca ili unuci iseljenih otočana rođeni izvan otoka. Odluke o doseljenu na otok najčešće se temelje na iskustvima boravka i sudjelovanja u aktivnostima otočne zajednice tijekom redovitih posjeta otoku od djetinjstva i/ili provođenja godišnjih odmora (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013).

Jedna od specifičnosti doseljeničke skupine na hrvatske otoke je izbjeglištvo; u sve tri podskupine mogu se naći nekadašnji prognanici i izbjeglice.¹³ To je dio stanovništva koji je za Domovinskog rata, bježeći pred razaranja na hrvatskom kopnu i u Bosni i Hercegovini, privremeno smještan na hrvatske otoke. Dio njih zaposlio se i/ili zasnovao obitelj i ostao.

6. Na otocima zatječemo i **migrante životnih stilova**. To su osobe rođene u drugim dijelovima Hrvatske ili u stranim državama koje na otoku žive cijelu godinu ili njezin dio. Razlog dolaska na otok najčešće je želja za životom u ugodnijem, čistijem i sigurnijem okolišu, ispunjenom drugačijim životnim ritmom, sadržajima i vrijednostima od njihova dotadašnjeg života, sve u cilju postizanja bolje kvalitete života. Otoci se nerijetko doživljavaju kao mistični i romantični prostori, ekološki očuvani, daleko od bučnog, preizgrađenog i otuđenog grada, na kojima još uvijek prevladava nekadašnji smireni način života i bliskost u zajednici. Odluku o preseljenju ovi doseljenici najčešće temelje na prijašnjem, uglavnom turističkom, iskustvu boravka na izabranom otoku, najčešće vezano za ljetne mjesece, odmor, opuštenost, zabavu i druženja. Riječi jednog od sugovornika doseljenika iz unutrašnjosti Hrvatske opisuju istovremeno ispunjenje njegovih očekivanja, ali i teškoće prilagodbe: „Nisam otočanin i kad sam prvi puta došao na Zlarin, prije trideset pet godina, odlučio sam da ću u pedesetoj doći ovamo živjeti. Izgradio sam kuću i došao s obitelji. Priroda je prelijepa. Uživam u osjećaju mira, koji je ovdje u zimi 'zaglušujući'. Lijepo je, ali nije lako. Teško se uklopiti u novu, drugačiju sredinu. Čovjek ovdje teško stiče prijatelje. Domaći me drže na distanci.” (M, 60, Zlarin, 2011).

¹³ Radi se o više stotina tisuća protjeranih iz okupiranih dijelova Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Protjerani iz Hrvatske uglavnom su smješteni u hotelske objekte na hrvatskoj obali, pa tako i na otoke. Oni iz BiH odlazili su nakon privremenog smještaja u Hrvatskoj uglavnom u druge europske i prekoceanske zemlje.

Migrante životnih stilova čine i umirovljenici i radno aktivne osobe, koje svoj posao mogu obavljati neovisno o radnom mjestu. Među njima se prema uvjetima dobivanja boravišnih viza izdvaja skupina digitalnih nomada. Ima ih po cijeloj Hrvatskoj, najviše u priobalnom području i na otocima, sve više i u Zagrebu. Njihov je broj zasad malen (342 odobrena boravka na 824 zahtjeva u prvih devet mjeseci 2024.),¹⁴ ali raste; hrvatski vizni režim u odnosu na druge zemlje pruža dobre uvjete, a mogućnosti rada na daljinu u raznim zanimanjima sve su veće. Digitalni nomadi dolaze na ograničeno vrijeme (boravišna viza od godine dana bez plaćanja poreza), zadržavaju se dok im prostor u koji su se doselili predstavlja svojevrsni izazov za život i isto omogućava uvjete za rad na daljinu tako da mogu pružati usluge tvrtkama izvan Hrvatske. Radi se o digitalnim radnicima koji dolaze iz tzv. trećih zemalja (izvan Europske unije), uglavnom stručnjacima iz IT sektora, potom iz marketinga, a ima i fotografa, poduzetnika i sl.

Za razliku od otoka nekih drugih sredozemnih zemalja, primjerice Španjolske ili Grčke (Lazaridis, Poyago-Theotoky i King, 1999; King, 2009; O'Reilly i Benson, 2009), na hrvatskim su otocima migranti životnih stilova (posebno podskupina digitalnih nomada) još uvijek relativno malobrojni. Stambenih objekata ili naselja u kojima bi živjeli za sada ima malo, pa se tako i ne okupljaju i ne stvaraju nove zajednice unutar postojeće. Stoga ne postoji ni veća napetost između doseljenika i otočana uzrokovana razlikama u načinu života, uređenju kuća i okućnica, običajima, društvenim vrijednostima i navikama. Istraživanje na šibenskim otocima potvrdilo je da doseljenici uglavnom uz kuću na otoku imaju i dom u zemlji podrijetla te da cirkuliraju između dva doma birajući najpogodnije godišnje doba. U odgovorima na pitanje čijim dolaskom otok više dobiva – turista ili doseljenika, otočani daju prednost doseljenicima. Naglašavaju da donose neke trajne vrijednosti zajednici, prije svega jačanjem socijalnog kapitala, ali i ulaganjem u prostor (uređenjem kuća i sl.) (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013).

7. Unutarotočni migranti stanovnici su koji su unutar otoka preselili iz jednog naselja u drugo. Na malim otocima na kojima često i nema više od jednog ili dva naselja unutarotočna migracija prisutna je u smjeru preseljavanja iz zaseoka ili naselja u unutrašnjosti otoka u naselje na obali. Jednaki smjer seljenja odvija se i na velikim otocima s više naselja – dominantan je smjer iz unutrašnjosti na obalu. Razloge treba tražiti prvenstveno u mogućnostima koje pruža turizam kao glavna gospodarska grana, a koja se donedavno smještala uglavnom uz obalu. Razlog je i bolja prometna povezanost obalnih naselja s kopnom i središtem kojem pojedini otok gravitira.

¹⁴ <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/2024/11/Digitalni%20nomadi%20%202023%202024%20i%20na%20dan%2030%20%2009%20%202024.xls>

STARIJI OTOČANI – AKTIVNI ČLANOVI ZAJEDNICE

Mogućnost obrazovanja, zaposlenja te kupovina ili dobivanje stana na korištenje bili su glavni privlačni čimbenici zbog kojih su se otočani posljednjih 60 godina iseljavali s otoka. Najčešći smjer bili su obalni gradovi na kopnu. Dugoročno, na otocima će takav izbor ostaviti znatne nepovoljne ekonomske i demografske posljedice (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). Jedna od najznačajnijih visoka je starost stanovništva, posebice na malim otocima. Među starijim otočanima veći je broj žena i veliki broj staračkih samočkih kućanstava. Suvremenom starenju otočnih zajednica doprinosi i značajan broj povratnika umirovljenika. Trajnim naseljavanjem „povratnici” donekle stabiliziraju broj stanovnika ili barem usporavaju demografsku regresiju, ali istovremeno povećavaju broj starijih u ukupnoj otočnoj populaciji, mijenjaju društvenu dinamiku i potrebe za specifičnim vrstama skrbi u zajednici (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013).

Otočani su iz godine u godinu sve stariji još od sredine 20. stoljeća. To je potvrdio popis stanovništva 1953. kada je 15,7 % otočana bilo staro 60 i više godina. Usprkos statističkim pokazateljima demografskog rasta od 90-ih godina 20. stoljeća naovamo, otočno stanovništvo stari i dalje. Prema podacima popisa stanovništva 2021. na otocima je živjelo 7,1 % mladih stanovnika (0 – 15 godina), a čak 29,2 % starih 65 i više godina. Prosječna starost iznosila je 47,1 godinu. Ne postoji razlika u ostarjelosti stanovništva otoka tik uz kopno i onih nešto udaljenijih iz čega je očito da ni blizina ni bolja prometna povezanost nisu mogle usporiti demografsko starenje (Nejašmić, 2013: 151). Situacija na malim otocima još je nepovoljnija – na njima živi više starijih od 80 godina (11 %) nego mladih do 19 godina (9,5 %). Prosječna je starost 56 godina, a više od polovice stanovništva ima 60 i više godina, što se ogleda u svim aspektima otočne svakodnevice. Mali otoci već su desetljećima prostor demografskog izumiranja, pa na nekima više nema stalnih stanovnika. Izumiranje prijeti i drugim naseljima na malim udaljenim otocima, ali i onima u unutrašnjosti većih otoka (Nejašmić, 1993). O tome govori i sjećanje ispitanice: „U Ustrinama je bio dućan i škola. Svaki za sebe seljaci su imali janjetinu, meso. Svaka kuća je imala... Kad sam se ja rodila, bilo je jedno 220 ljudi i poslije sve na manje, na manje svake godine. Sad ih ima možda 20.” (Ž, 78, Cres, 2007).

U ograničenom prostoru otoka s visokom prosječnom starosti stanovništva i malim brojem mladih, „neizvjesnost i težnja za međusobnom ispomoći čine da je socijalni život na otocima ispunjen solidarnošću i krajnjom racionalnošću” (Šimunović, 1994: 240). Solidarnost, ali i nužda oslonca na vlastite snage, racionalnost u organizaciji i obavljanju svakodnevnih obaveza, pa i u načinu provođenja slobodnog vremena, te visoka razina aktivnosti stanovnika do u duboku starost (Podgorelec, 2010) temeljne su karakteristike suvremenog života otočnih zajednica.

Brojna su istraživanja pokazala (Lajić, Babić i Podgorelec, 2001; Babić, Lajić i Podgorelec, 2004; Podgorelec, 2008; Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013) da, premda su troškovi života na otocima i do 30 % viši u odnosu na kopno, otočno okruženje omo-

gućuje i starijim stanovnicima svojevrsni dopunski izvor prihoda. Skromna mirovina glavni je приход, ali sve dok im to zdravlje i funkcionalni status dopuštaju, stariji se otočani bave poljoprivredom za osobne potrebe ili naturalnu razmjenu unutar zajednice. Tako jedan stariji ispitanik, opisujući svoj prosječan dan, kaže: „...poslijepodne odeš baciti mriže, pa uvatiš kilo-dva. ...I za sebe jesti imate! Ne interesira me prodaja. Ne, ali dajem prijateljima. Starijima koji nemaju nikoga, koji ne mogu ići na ribe. Većinom ženske. Onda im dajem po dvi ribice za lešo, ovim dvi za pofrigati, dvi za brudet. A onda one meni daju zelje (smijeh). I tako uzajamno.” (M, 74, Silba, 2001). Osim rada na okućnici, rada u polju, uzgoja i prerade maslina ili amaterskog ribolova, dio se bavi i turizmom. Većina otočnog stanovništva aktivnosti poput vrtlarstva ili maslinarstva doživljava i kao razonodu i priliku za druženje, način korisnog provođenja vremena kojim se ostvaruje i materijalna korist. Nerijetke su izjave poput: „Malo sam iskorištena za svoje [godine, op. a.], ja imam osamdeset godina, ali još bih mogla puno toga raditi. Imam volju... To je važno. Da se ti osjećaš korisnom...” (Ž, 80, Cres, 2007). Starenje na otoku u dobroj je mjeri angažirano, aktivno i produktivno.

S obzirom na uobičajeno mišljenje otočana da je njihov „[o]tok postao veliki starački dom u koji rijetko svrate mladi” (M, 54, Dugi otok, 2001), iznimno je važno da su istraživanja kvalitete života na kvarnerskim, šibenskim, zadarskim i splitskim otocima (Babić, Lajić i Podgorelec, 2014; Podgorelec, 2008; Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013) potvrdila dinamičku strukturu aktivnog starenja stanovništva (prema Boudiny, 2013), i to u tri faze. Prva je priprema za povratak na otok u predumirovljeničkom razdoblju, uređenje stambenih objekata i redoviti dolasci čime se nastoji očuvati pozicija u društvenoj mreži. U drugoj se nastoji postići neovisni život do duboke starosti bez obzira na zdravstvene, materijalne ili socijalne poteškoće. U trećoj fazi, u slučaju ovisnosti, nastoji se osigurati značajna pomoć obitelji i članova lokalne zajednice (računa se uglavnom na susjede).

Aktivni životni stil starijih dobra je vijest na otocima čije stanovništvo opada i sve je starije. Starije stoga treba ravnopravno uključivati u projekte revitalizacije svih segmenta otočnog života – od razvoja pojedinih gospodarskih grana do obogaćivanja kulturnih i zabavnih programa, s temeljnim ciljem očuvanja demografske snage otoka, posebice na malim i srednje velikim otocima na kojima stariji i prevladavaju. Stariji stanovnici na otocima skupina su ljudi s različitim interesima, potrebama, funkcionalnim sposobnostima i zdravstvenim stanjem, pa bi ju otočna politika tako trebala i tretirati. Istraživanje kvalitete života starijih stanovnika na zadarskim otocima potvrdilo je da je svaki četvrti stariji ispitanik, bez obzira na spol ili bračni status, veličinu naselja i otok na kojem živi, spreman aktivno sudjelovati u bilo kojem projektu revitalizacije otočnog života (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004; Podgorelec, 2008). Pobroji li se na taj način ukupna starija otočna populacija, dolazimo do oko 11 000 otočana starih 60 i više godina. Skupina koja otocima nosi znatan socijalni kapital.

Skrb za starije u okviru obitelji u Hrvatskoj je iznad prosjeka EU-a. Oko 17 % osoba u dobi od 35 do 49 godina posvećuje se starijim članovima obitelji barem nekoliko puta

tjedno (European Commission, 2015). Veliki broj starih ljudi i sve manji broj mlađih članova obitelji u otočnim zajednicama upozorava, međutim, da posebnu pozornost valja posvetiti organiziranim, formalnim oblicima skrbi. A njih na otocima, s obzirom na strukturu stanovništva, nema dovoljno.

Otočanima je specijalističko-konzilijarna i bolnička zdravstvena zaštita osigurana u općim i kliničkim bolnicama na kopnu. Domovi za starije i nemoćne uglavnom postoje samo na velikim otocima (Lošinj, Vis, Brač, Cres, po dva na Krku i Korčuli), uz pokoji manji objekt s 10 ili 20 korisničkih mjesta kao na srednje velikom Dugom otoku. Institucijskim smještajem obuhvaćeno je oko 800 korisnika, a među njima nisu svi otočani. S druge strane, dio otočana smješta se i u domove na kopnu. Stoga je veći problem nedostatak ili neodgovarajuća izvaninstitucijska skrb, nedovoljna zainteresiranost civilnog društva za takvu aktivnost na otocima i nedovoljan broj volontera koji bi nadoknadili manjak pružatelja neformalne skrbi – članova obitelji. Problem je i što zbog iseljavanja stanovništva radnoaktivne dobi na većini otoka nema profesionalne radne snage za skrb o starijima i nemoćnima. Dobar je primjer situacija na kvarnerskim otocima Lošinju i Cresu na kojima postoji visoki standard smještaja starijih i nemoćnih u dva objekta, a u potpunosti nedostaje izvaninstitucijska skrb u malim naseljima i na malim otocima, kojom bi se starijim osobama pružila pomoć i njega u kući. Sve i dalje počiva na međugeneracijskoj podršci članova obitelji i dobrosusjedskim odnosima.

Usprkos svim navedenim nedostacima, uspoređujući kvalitetu života na zadarskim otocima s kvalitetom života njihovih vršnjaka na kopnu, gotovo polovina (46,7 %) ispitanika procijenila je 2001. da stariji otočani žive bolje od vršnjaka u drugim dijelovima Hrvatske. Nešto više od četvrtine (27,3 %) smatralo je da žive podjednako („svuda je starosti teško”), a otprilike jednak broj (26 %) da se drugdje živi bolje (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004).

ŠTO DALJE?

Iako se posljednjih stotinjak godina s hrvatskih otoka uglavnom odlazilo, oni su bili i imigracijska odredišta. Nabrajajući pozitivne čimbenike suvremenog otočnog života koji bi mogli privući nove stanovnike, ispitanici u raznim istraživanjima, ne samo na uzorku naših otočana, nabrajaju uglavnom iste vrijednosti. Tako na malim i srednjim hrvatskim otocima kao najveću prednost navode miran život, ljepotu prirode i čistoću okoliša, zdrav život, sigurnost i bliskost zajednice (Babić, Lajić i Podgorelec, 2004; Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013). Za usporedbu, iste vrijednosti tek malo drugačije rangiraju ispitanici u istraživanju na atlantskom otoku St. Helena (Royle, 1992: 35): mir, bliskost zajednice, kvaliteta okoliša, sloboda i sigurnost te općenito način života.

Mirniji život, manje buke i stresa karakteristike su posebice života na manjim hrvatskim otocima na kojima uglavnom nema cestovnog prometa. Otočani su svjesni važ-

nosti ekološke očuvanosti prostora i ljepote prirode u kojoj žive, ističući pritom more kao gospodarski resurs, ali i emotivnu i simboličku otočnu konstantu njihova života. S druge strane, stihijski razvoj turizma i česta izgradnja kuća za odmor i apartmana mimo prostornih planova i bez adekvatne komunalne infrastrukture devastira obalu i prijeti uništenjem prirodnog okoliša, temeljnog otočnog resursa.

Otočanima je važan osjećaj pripadanja zajednici u kojoj se gotovo svi međusobno poznaju i pomažu. Stariji, čija djeca uglavnom žive na kopnu, u slučaju potrebe usmjereni su na rođake, prijatelje i susjede na otoku. Usprkos promjenama kojima su izložene suvremene otočne zajednice, i dalje je prisutna visoka razina međusobne solidarnosti i bliskosti što stanovnicima, a posebice starijima i jednočlanim kućanstvima, pruža osjećaj sigurnosti: „Dobro je znati da će ti tvoj otočanin priskočiti u pomoć.” (Ž, 38, Kaprije, 2011).

Visoka razina sigurnosti života na otocima vrijednost je koju stanovnici podrazumijevaju. Istraživanje na šibenskim otocima (Podgorelec i Klempić Bogadi, 2013) pokazalo je da se više od 90 % ispitanika osjeća sigurno na otoku na kojem žive i to najčešće objašnjavaju niskom stopom kriminala i životom u maloj zajednici u kojoj se svi poznaju. Insulariziranost i udaljenost od kopna, iako su u nekim dimenzijama kvalitete života ograničavajući čimbenici, potkrepljuju doživljaj sigurnosti: „Kada navečer ode zadnji brod, znamo da nam više nitko stran ne može doći.” (M, 64, Zlarin, 2011).

Uz navedene prednosti života na otoku ostaju važni gospodarski (manjak radnih mjesta), infrastrukturni problemi, manjak obrazovnih institucija i obrazovnog kadra, koji i dalje potiču iseljavanje mladih i otočana radno aktivne dobi. Fizička barijera – more, čimbenik je koji otočanima ograničava pristup svemu što je lako dostupno stanovnicima kopna: proizvodima, uslugama, institucijama, kulturnim i sportskim događanjima i sl. I dok su nekad otoci uglavnom funkcionirali održivo, oslanjajući se na lokalne resurse i sadržaje, danas su stanovnici posebice malih i srednjih otoka uglavnom orijentirani na kopno i ovisni o potrošnim dobrima koja od tamo dolaze. Stoga je prometna povezanost otoka s kopnom, posebice otoka bliskih kopnu, kojima pripadaju mnogi naseljeni hrvatski otoci, jedan od najvažnijih čimbenika kvalitete života otočnog stanovništva. Otočna svakodnevica upozorava da je to i važan potisni čimbenik iseljavanja, posebice na malim otocima; raspored i učestalost brodskih veza malo gdje je u skladu sa suvremenim potrebama stanovnika.

Svijest o krhkosti i malobrojnosti zajednica čini suvremene otočane spremnijima prihvatiti promjene koje sa sobom donose stranci/neotočani. Prije svega, spremni su prihvatiti one koji se žele trajno naseliti na otoku, ali i povremene doseljenike i turiste u kojima vide nadu za demografski i gospodarski opstanak. Starosjedioci pritom očekuju da doseljenici prihvate temeljne vrijednosti otočne zajednice i ne ugroze način života okružen morem.

LITERATURA

- Babić, D., Lajić, I. i Podgorelec, S., 2004, *Otoci dviju generacija*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Bara, M., 2013, Povratne umirovljeničke migracije na hrvatskim otocima, *Migracijske i etničke teme*, 29(2), 201–224.
- Boudiny, K., 2013, 'Active ageing': from empty rhetoric to effective policy tool, *Ageing and Society*, 33(6), 1077–1098., doi: 10.1017/S0144686X1200030X.
- Cukrov, T., 2009, *Mali otok pa se ljujla, I i II*, Šibenik: Znanje.
- European Commission, 2015, Country Report Croatia 2015, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/cr2015_croatia_en_0.pdf.
- Friganović, M. A., 2001, „O demografskoj problematici hrvatskih otoka na Jadranu”, *Sociologija sela*, 39(1/4), 37–59.
- King, R., 1999, Island and Migration, u Biagini, E. i Hoyle, B. ured., *Insularity and Development: International Perspectives on Island*, 93–115, London: Pinter.
- King, R., 2009, „Geography, Islands and Migration in an Era of Global Mobility”, *Island Studies Journal*, 4(1), 53–84.
- Klempić, S. i Podgorelec, S., 2002, „Migracije i starenje – pet iških priča”, *Migracijske teme*, 18(4), 319–338.
- Klempić, S. i Lajić, I., 2005, „Prirodno i mehaničko kretanje stanovništva priobalnih, kanalskih i pučinskih otoka, u Toskić, A., ured., *Zbornik radova 3. hrvatskog geografskog kongresa*, Zagreb: HGD, 335–345.
- Lajić, I., 1989, „Utjecaj društveno-ekonomskih i demografskih promjena na iseljavanje s dalmatinskih otoka u 19. i prvog polovini 20. stoljeća”, *Migracijske teme*, 5(4), 307–324.
- Lajić, I., 1992, *Stanovništvo dalmatinskih otoka*. Zagreb: Consilium – Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Lajić, I., 1997, „Suvremena demografska problematika jadranskih otoka”, u *Nacionalni program razvitka otoka*, 13–32, Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove.
- Lajić, I., Podgorelec, S., Babić, D., 2001, *Otoci – ostati ili otići? Studija o dnevnoj cirkulaciji sa šibenskih otoka*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Lajić, I., Mišetić, R., 2006, *Otočni logaritam. Aktualno stanje i suvremeni demografski procesi na jadranskim otocima*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti i Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka.
- Lajić, I., Mišetić, R., 2013, „Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća”, *Migracijske i etničke teme*, 29(2), 169–199.
- Lazaridis, G., Poyago-Thetoky, J., King, R., 1999, „Island as Heavens for Retirement Migration: Finding a Place in Sunny Corfu”, u King, R. i Connell, J., ured., *Small Worlds, Global Lives: Island and Migration*, London: Pinter, 298–324.
- Marinović Golubić, M., 2017, Doseljavanje na otok – suvremene migracije na otok Korčulu, *Migracijske i etničke teme*, 33(2), 115–141.
- Nacionalni program razvitka otoka*, 1997, Zagreb: Ministarstvo razvitka i obnove.
- Nejašmić, I., 1991, „Depopulacija istočnojadranskih otoka”, *Migracijske teme*, 7(1), 77–99.
- Nejašmić, I., 2003, „Demografsko starenje na hrvatskim otocima”, *Migracijske i etničke teme*, 29(2), 141–168.
- O'Reilly, K. i Benson, M., 2009, „Lifestyle Migration: Escaping to the Good Life?”, u Benson, M. i O'Reilly, K., ured., *Lifestyle Migration: Expectations, Aspirations and Experiences*, Farnham: Ashgate, 1–14.
- Poljičak, I., 1995, *Šibenik na razmeđu: socijalnoekološki ogled*, Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šišgorić”.

Podgorelec, S., 2008, *Ostarjeti na otoku: kvaliteta života starijeg stanovništva hrvatskih otoka*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Podgorelec, S., 2010, „Migracija kao sudbina – hrvatski otoci i starenje stanovništva, u Lajić, I., ured., *Migracije i regionalni razvoj Hrvatske*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 141–162.

Podgorelec, S. i Klempić Bogadi, S., 2013, *Gradovi potopili škoje – promjene u malim otočnim zajednicama*, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

Royle, S. A., 1992, „Attitudes and aspirations on St Helena in the face of continued economic dependency”, *Geographical Journal*, 158(1), 31–39.

Stražičić, N., 1981, *Otok Cres: prilog poznavanju geografije naših otoka, Otočki ljetopis Cres-Lošinj*, 4, Mali Lošinj: Samoupravna interesna zajednica kulture općine Cres-Lošinj; Zagreb: Gografsko društvo Hrvatske.

Šimunović, I., 1994, „Otoci u svjetlu socio-ekonomskih kretanja”, *Društvena istraživanja*, 3 (4-5), 451–465.

IZVORI:

Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD ROM

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2001., Državni zavod za statistiku, Zagreb, CD ROM

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., Državni zavod za statistiku, Zagreb, www.dzs.hr

Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021., Državni zavod za statistiku, Zagreb, https://podaci.dzs.hr/media/rqybclnx/popis_2021-stanovnistvo_po_naseljima.xlsx

Aktualna statistika za srpanj 2025., <https://www.mirovinsko.hr/hr/aktualna-statistika-za-lipanj-2025-isplata-u-srpnju-2025/148>